

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Цивільний кодекс України: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356.
2. Конституція України: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Цивільний і Господарський кодекси: 2004–2014 рр. Монографія / І. В. Спасибо-Фатєєва, В. І. Крат, Ю. В. Мица та ін.; за заг. ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Х.: Право, 2014. 204 с.
4. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України. Відомості Верховної Ради України, 2004. № 40–41, 42, Ст. 492. (у редакції від 03.10.2017 р.).

Pervomayskiy O. Codification of Civil Legislation: midline results and further prospects

The article analyzes the midline results of the last codification of civil law. It is noted on some issues that arose as a result of the implementation of codification. Proposed possible options for eliminating identified problems by amending the current legislation.

Keywords: codification, civil law, clash of norms, legal regulation.

СИСТЕМА САНКЦІЙ ОБ'ЄКТИВНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Примак В. Д.,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник відділу міжнародного приватного права і порівняльного правознавства НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

У статті розглядаються актуальні питання правового регулювання цивільних охоронних відносин, визначення правових наслідків порушення суб'єктивних цивільних прав та інтересів у різного роду цивільних правовідносинах, установлення функціональних взаємозв'язків між системами способів цивільно-правового захисту, санкцій об'єктивного цивільного права і заходів цивільно-правової відповідальності.

Ключові слова: способи захисту суб'єктивних цивільних прав, санкції, цивільно-правова відповідальність, абсолютні цивільні відносини, регулятивні правовідносини.

Проблема забезпечення ефективного захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів завжди перебувала у фокусі уваги дослідників об'єктивного цивільного права й практики його застосування [1]. Водночас як у теорії, так і в судовій практиці донині залишається невирішеним питання щодо співвідношення й взаємодії різних способів захисту цивільних прав, цивільно-правових санкцій і заходів цивільно-правової відповідальності, які можуть бути застосовані у разі порушення як абсолютних, так і відносних (зобов'язальних) цивільних відносин. Тому метою наданої статті є виявлення системних взаємозв'язків між вищезгаданими елементами механізму захисту цивільних прав та інтересів – насамперед тими з них, що є санкціями за прийняття протиправних рішень, вчинення протиправних дій або бездіяльності.

У ст. 610 ЦК України, що відкриває гл. 51 цього Кодексу («Правові наслідки порушення зобов'язання. Відповідальність за порушення зобов'язання»), чітко окреслено коло правовідносин, що їх покликано регулювати норми означеної глави. Цього досягнуто завдяки наголосу на порушенні не будь-яких цивільних правовідносин, а саме зобов'язання. Таким чином, йдеться про захист суб'єктивних прав сторони у так званих відносних правовідносинах, які характеризуються визначеністю суб'єктного складу їх учасників – як кредитора, так і боржника. Тому положення гл. 51 ЦК України зазвичай не підлягають застосуванню у разі порушення абсолютних прав учасників цивільних відносин, тобто під час вчинення особою правопорушення, яке не пов'язане з невиконанням чи неналежним виконанням певного роду зобов'язання. Натомість у відповідних випадках захист абсолютних прав учасника цивільних відносин забезпечуватиметься переважно згідно з приписами спеціальних правоохоронних норм, що викладені, зокрема, у главах 20 «Загальні положення про особисті немайнові права фізичної особи», 29 «Захист права власності», 35 «Загальні положення про право інтелектуальної власності», 81 «Створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи», 82 «Відшкодування шкоди», 83 «Набуття, збереження майна без достатньої правової підстави» ЦК України, а також у загальних положеннях гл. 3 ЦК України «Захист цивільних прав та інтересів».

Зазначене, втім, не виключає певну конвергенцію механізмів правового регулювання цивільних охоронних відносин, що виникають внаслідок порушення абсолютних і зобов'язальних регулятивних правовідносин. Про це свідчить і включення вітчизняним законодавцем до переліку ймовірних правових наслідків порушення зобов'язання такого способу захисту абсолютних (особистих немайнових за своїм змістом) цивільних прав, як відшкодування моральної шкоди (п. 4 ст. 611 ЦК України).

Аналогічний підхід простежується й у положеннях модельних актів європейського приватного права. Так, ст. 9:501 Принципів європейського договірного права (PECL) передбачає загальну можливість відшкодування моральної шкоди як однієї із складових втрат, завданих порушенням договірною зобов'язання. Те саме можна сказати і про захист інтересів учасників переддоговірних зобов'язань, оскільки за ст. 2:301 PECL відповідальність сторони, яка вела перемовини щодо укладання договору або перервала їх всупереч принципу добросовісності й чесного ведення справ, не обмежується певним заздалегідь визначеним видом втрат, завданих іншій стороні [2].

З'ясування питання про належність кваліфікації певних обставин саме як факту порушення зобов'язання може потребувати звернення до приписів гл. 48 ЦК України, які визначають загальні вимоги до належного виконання зобов'язання. Приміром, зі змісту ст. 526 ЦК України випливає, що правопорушенням є будь-яке недодержання зобов'язаною стороною умов договору, вимог ЦК України та інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – звичай ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться, яких боржник мав би дотримуватися при виконанні зобов'язання. Згідно з ч. 1 ст. 528 ЦК України порушенням зобов'язання вважатиметься виконання обов'язку, що його боржник повинен був виконати особисто, іншою особою за дорученням боржника. Чи не найбільш поширеною підставою застосування цивільно-правових санкцій є порушення встановлених строків виконання зобов'язання (тобто недотримання боржником вимог ст. 530 ЦК України), тому правові наслідки прострочення боржника законодавець окремо визначив у ст. 612 ЦК України.

Згідно з ч. 1 ст. 509 ЦК України за зобов'язанням боржник повинен вчинити на користь кредитора певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послуги, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. В силу цього цивільним правопорушенням вважатиметься будь-яке відхилення від обумовлених змістом зобов'язання параметрів предмета виконання. Водночас правового значення набувають не тільки додержання умови щодо передання, наприклад певного об'єкта цивільних прав (майнового блага), з приводу якого виникло зобов'язання, а й дотримання всіх інших застережених в договорі, або передбачених актами цивільного законодавства або звичайних для такого роду договорів чи відповідних характеру зобов'язання (його предмету) характеристик належного виконання.

Статтею 611 ЦК України передбачено різнопланові за змістом правові наслідки порушення зобов'язання, кожен з яких становить самостійну цивільно-правову санкцію і відповідає певному способу захисту порушених цивільних прав. Усі згадані у вказаній статті санкції відповідно до їх змісту становлять: 1) або заходи цивільно-правової відповідальності (відшкодування збитків та моральної шкоди – п. 4 ЦК України); 2) або заходи оперативного впливу (відмова від договору – п. 1 ст. 611 ЦК України); 3) або заходи, що спрямовані на зміну чи припинення зобов'язання і не є при цьому заходами оперативного впливу, оскільки передбачають винятково юрисдикційну форму реалізації. До цієї групи санкцій слід віднести розірвання договору (п. 1 ст. 611 ЦК України), включно з розірванням договору в разі його істотного порушення (ч. 2 ст. 651 ЦК України).

Оскільки наведений у ст. 611 ЦК України перелік способів захисту є відносно відкритим, потерпіла сторона вправі скористатися будь-яким іншим передбаченим у законі (ст. 16 ЦК України) чи у договорі способом захисту. При цьому слід урахувати певну умовність розмежування санкцій, передбачених ст. 16 та ст. 611 ЦК України. Наприклад, названі в окремих пунктах ст. 611 ЦК України відмова від договору, зміна зобов'язання та згадане у ст. 16 ЦК України як спосіб захисту цивільних прав припинення зобов'язання надто тісно пов'язані одне з одним – відмова від договору є нічим іншим як окремим способом зміни чи припинення зобов'язання. Саме про це свідчить ч. 3 ст. 615 ЦК України, де зазначено, що внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання частково або в повному обсязі відповідно змінюються умови зобов'язання або воно припиняється.

Главу 51 ЦК України включено до розділу I «Загальні положення про зобов'язання» цього Кодексу, а тому її норми принаймні з формального погляду є загальними для всіх видів зобов'язальних правовідносин включно з тими недоговірними зобов'язаннями, що виникають з односторонніх правомірних дій. Більше того, її положення можуть бути поширені навіть на сферу виконання позадоговірних правоохоронних зобов'язань. Але окремі санкції, передбачені вказаною главою, зорієнтовані переважно на захист учасників договірних відносин. Тому значна їх частина не може бути застосована у сфері позадоговірних відносин узагалі. Не завжди винятком з цього правила постає навіть згадане у ст. 611 ЦК України відшкодування збитків, тому що принаймні у сфері недоговірних зобов'язань, що виникли з правомірних дій, зазначений захід найчастіше постає не як санкція (не як правовий наслідок недозволених, неправомірних дій), а як гарантія захисту інтересів особи, що потерпіла від правомірних дій іншої сторони (таких, скажімо, як зміна умов публічної обіцянки винагороди або конкурсу). До того ж зміст зазначеного способу цивільно-правового захисту повністю визначений у гл. 3 ЦК України, тож у разі потреби потерпіла сторона в такого роду відносинах на обґрунтування своїх вимог звертатиметься переважно не до положень гл. 51 ЦК України, а до ст. 22 ЦК України.

Водночас однаково придатними для захисту інтересів учасників як договірних, так і окремих видів недоговірних відносин можуть виявитися реституція й примусове виконання обов'язку в натурі (пункти 4, 5 ч. 2 ст. 16, ст. 620 ЦК України) і навіть стягнення процентів річних за прострочення виконання грошового зобов'язання (ч. 2 ст. 625 ЦК). Застосування зазначених санкцій теоретично цілком можливе й у разі несвочасної сплати боржником компенсації, присудженої на користь потерпілої особи відповідно до положень гл. 82 ЦК України («Відшкодування шкоди»). У такому випадку цивільно-правовий захист мав би поставати у формі стягнення номінальної суми боргу (виконання в натурі) і так званих інфляційних збитків, а також трьох процентів річних від суми простроченого боргу.

Недарма Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях (див., наприклад, рішення Європейського суду з прав людини від 23.01.2014 у справі «East/West Alliance Limited» проти України») постановляє, що зі впливом тримісячного строку, встановленого для сплати присудженої заявникові суми справедливої сатисфакції й «до остаточного розрахунку на цю суму нараховуватиметься простий відсоток (simple interest) у розмірі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, яка діятиме в період несплати, до якої має бути додано три відсоткові пункти» [3].

Враховуючи викладене продовжує дивувати вітчизняна судова практика, спрямування якої ілюструє правовий висновок, викладений у постанові Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 02.03.2016 у справі № 6-2491цс15: «Статтею 625 ЦК України визначено загальні правила відповідальності за порушення грошового зобов'язання, її дія поширюється на всі види грошових зобов'язань, якщо інше не передбачено спеціальними нормами, що регулюють суспільні відносини з приводу виникнення, зміни чи припинення окремих видів зобов'язань. Дія статті поширюється на порушення грошового зобов'язання, яке існувало між сторонами до ухвалення рішення суду. При цьому ч. 5 ст. 11 зазначеного Кодексу, в якій йдеться про те, що у випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішення суду, не дає підстав для застосування положень ст. 625 ЦК України у разі наявності між сторонами деліктних, а не зобов'язальних правовідносин. З рішення суду зобов'язальні правовідносини не виникають, оскільки вони виникають з актів цивільного законодавства, про що й зазначено в ст. 11 ЦК України, адже рішення суду лише підтверджує наявність чи відсутність правовідносин і вносить у них ясність та визначеність» [4]. Принаймні в теорії цивільного права теза про саме зобов'язальний характер деліктних правовідносин зазвичай не викликає суперечок [5, с. 10].

Розглянемо інший приклад, який стосується позадоговірних зобов'язань, які виникають внаслідок правомірних дій – переможець конкурсу має право вимагати від його засновника виконання свого зобов'язання у строки, встановлені умовами конкурсу (ч. 1 ст. 1156 ЦК України). Тож оскільки спеціальними правилами не встановлено інше, то у разі прострочення вручення йому винагороди, вираженої в грошовій сумі, переможець вочевидь має право вимагати не тільки виплати йому номінальної суми винагороди, а й збільшення її відповідно до індексу інфляції за весь час прострочення, а також сплати трьох процентів річних (ч. 2 ст. 625 ЦК України). Якщо ж йдеться про невиконання установником конкурсу обов'язку вручити переможцеві приз, що становить індивідуально визначену річ, тоді переможець може витребувати її від установника на підставі припису ч. 1 ст. 620 ЦК України.

Натомість принципова неможливість застосування у позадоговірних відносинах суто договірних санкцій та їх непридатність для захисту учасників означених відносин зумовлена самим змістом указаних санкцій. Скажімо, в тієї особи, котра не є ініціатором недоговірного зобов'язання, що виникло з односторонніх правомірних дій, немає й обов'язку щодо виконання певних дій на користь іншої сторони, а тому вона не потребує надання їй такого, наприклад, способу захисту, як відмова від зобов'язання. Також в силу самої суті цього різновиду зобов'язань сторона, що протистоїть їй ініціатору, не вправі вимагати їх зміни, позаяк не вона визначала й їх зміст. Крім того, за відсутності договірних відносин, звичайно, не можна говорити і про застосування неустойки та інших притаманних винятково договірним відносинам способів забезпечення виконання зобов'язань. Нічого тут не змінює та обставина, що у встановлених законом випадках додатковий захист кредитора у деліктному зобов'язанні може здійснюватися з використанням елементів договірних форм – скажімо, згідно з ч. 4 ст. 1195 ЦК України обсяг і розмір відшкодування шкоди, завданої потерпілому каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, може бути збільшений договором або законом. Адже застосування санкцій за порушення такого роду договору становитиме вже захист сторони у інших – договірних – відносинах, що припускає можливість визначення в договорі, наприклад, умови про забезпечення відповідного зобов'язання неустойкою (принаймні в частині додаткового обсягу відшкодування, що визначений в межах дозволеної законом домовленості сторін).

Отже, при вирішенні питання щодо придатності окремих санкцій як способу захисту учасників зобов'язальних правовідносин певного типу визначальну роль відіграє підстава виникнення зобов'язання. Так, у договірних відносинах сторони наділені можливістю вдатися до практично будь-яких засобів захисту та вправі домовитися про застосування всього спектра можливих санкцій – як майнових, так і організаційно-правових. Натомість у недоговірних зобов'язаннях захист цивільних прав та інтересів

їх учасників може здійснюватися винятково через застосування майнових санкцій у вигляді реституції, спонукання до виконання обов'язку в натурі та відшкодування у передбачених законом випадках збитків і сплати процентів річних за прострочення виконання грошового зобов'язання. Зазначені майнові санкції, а також відшкодування збитків, завданих правомірними діями (тобто в тому числі й як спосіб захисту, а не санкція), можуть бути застосовані і під час порушення обов'язку боржника в деліктних зобов'язаннях чи зобов'язаннях з безпідставного набуття або збереження майна і у зобов'язаннях, що виникають з односторонніх правомірних дій.

Правопорядок у сфері цивільних відносин передбачає такий стан, за якого їх учасники мають реальні можливості безперешкодно здійснювати належні їм в силу закону або згідно з договором цивільні права. Оскільки ж цивільні правовідносини становлять правовий зв'язок принаймні двох суб'єктів, один з яких є носієм певного суб'єктивного права, а на іншого покладено обов'язок, що кореспондує відповідному праву, то нормальний розвиток зазначених відносин вирішальною мірою залежить саме від належного виконання своїх обов'язків усіма їх учасниками. З огляду на таку взаємозалежність суб'єктивних прав і обов'язків цивільне законодавство визначає спеціальні правові засоби, що покликані забезпечувати належне виконання цивільних обов'язків, запобігати можливим порушенням цивільних прав та ефективно відновлювати їх у разі вчинення правопорушення.

Слід зазначити, що згідно з Принципами, дефініціями та модельними правилами європейського приватного права (Проектом спільної системи підходів, або DCFR) [6, с. 61, 63–64] реалізація принципу безпеки передбачає, серед іншого: у договірних зобов'язаннях – можливість вимагати примусового виконання в натурі невиконаного зобов'язання, зупинення виконання, припинення зобов'язання, зменшення ціни та стягнення завданих збитків; у позадоговірних зобов'язаннях – всемірний захист status quo (насамперед через відновлення потерпілої особи у позиції, у якій вона мала б знаходитися за відсутності правопорушення) та приділення особливої уваги захисту особистих немайнових прав (передусім йдеться про забезпечення фізичного благополуччя людини (здоров'я, фізичну цілісність, свободу), причому попутно наголошується на необхідності компенсації також і нееконімічних втрат, яких зазнає потерпілий).

Отже, право має гарантувати можливість якомога повнішого усунення негативних наслідків вчиненого правопорушення та відновлення порушених прав. Саме цим визначається ефективність більшості способів захисту (крім тих, звичайно, що мають переважно превентивне спрямування), через застосування яких реалізується притаманна об'єктивному цивільному праву компенсаційна, або відновна, функція. Водночас ті самі правові засоби у більшості випадків можуть виконувати і запобіжну щодо можливих правопорушень, або забезпечувальну щодо додержання суб'єктивних прав і виконання обов'язків, правову функцію. При цьому обидві згадані функції, які становлять істотні характеристики правового впливу всього механізму цивільно-правового захисту, є настільки взаємозалежними, що у поєднанні постають як окремі вияви загальної охоронної функції.

Практичне значення цього взаємозв'язку підтверджують і підходи, закладені в актах уніфікації європейського приватного права, і досвід правового регулювання, набутий окремими зарубіжними країнами. Так, у ст. 10:101 Принципів європейського деліктного права (PETL) наголошується на тому, що відшкодування шкоди не тільки є компенсаційним грошовим стягненням, спрямованим (настільки, наскільки на це здатні гроші) на відновлення потерпілого у стані, в якому він мав би перебувати за відсутності правопорушення, а й слугує також меті запобігання заподіяння шкоди [7]. Коли ж йдеться про відшкодування немайнової шкоди, при якому в буквальному розумінні відновити попередній стан неможливо, тоді, наприклад, Федеральний суд Німеччини виходить з того, що присуджена компенсація має на меті «надати потерпілому почуття задоволення, а також примусити порушника утриматися від вчинення подібних дій у майбутньому (превентивна функція)» [8, с. 103–118].

Вагу охоронної функції цивільного права зримо демонструє та обставина, що значною мірою вже другу та всю третю главу ЦК України законодавець присвятив нормативному закріпленню правових засобів забезпечення виконання цивільних обов'язків та захисту цивільних прав. Скажімо, у ч. 3 ст. 14 ЦК України прямо вказано, що виконання цивільних обов'язків забезпечується, зокрема, встановленою договором або актом цивільного законодавства відповідальністю. Відповідно ж до ч. 1 ст. 15 ЦК України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Невичерпний перелік конкретних способів такого захисту наведений у ст. 16 ЦК України.

І така першорядна увага законодавця до питань захисту цивільних прав цілком виправдана, позаяк у разі відсутності достатньо дієвих засобів їх захисту, що були б спроможні запобігти вчиненню цивільного правопорушення, припинити його та відновити порушене право, регулятивний вплив цивільно-правових норм було б зведено нанівець. Однак, незважаючи на наявність в основних положеннях ЦК України спеціальної глави, цілком присвяченої питанням захисту цивільних прав та інтересів, окремі інститути цивільного законодавства передбачають специфічні способи цивільно-правового захисту, напряду в положеннях гл. 3 ЦК України начебто й не названі.

Усі відповідні окресленому нами функціональному спрямуванню правові засоби залежно від їх безпосереднього призначення в аспекті законодавчого регулювання цивільних відносин можуть поставати у формі або різноманітних способів захисту цивільних прав, або цивільно-правових санкцій, або заходів цивільної відповідальності. Причому засоби, що належать до кожної наступної з трьох указаних груп, є водночас лише специфічним утіленням, різновидом засобів попередньої групи. Приміром, кожен захід цивільно-правової відповідальності є нічим іншим як санкцією за вчинене цивільне правопорушення, а застосування будь-якої цивільно-правової санкції, своєю чергою, постає як форма реалізації окремого способу захисту цивільних прав.

Так, відшкодування збитків та моральної (немайнової) шкоди (п. 8 і 9 ч. 2 ст. 16, ст. 22 і 23 ЦК України) зазначаються серед переліку універсальних способів захисту цивільних прав та інтересів. Ці самі способи названі й серед правових наслідків порушення зобов'язання (п. 4 ст. 611 ЦК України), тобто їх визначено як різновиди цивільно-правових санкцій у договірних відносинах – правда, можна висловити певні застереження з приводу доречності закріплення такого роду юридичної кваліфікації щодо відшкодування моральної шкоди. Адже відшкодування моральної шкоди, передусім, є однією з двох основних форм позадоговірної відповідальності (ст. 1167 ЦК України), а відшкодування збитків одним з двох (поряд з відшкодуванням у натурі) можливих способів відшкодування майнової шкоди у деліктних зобов'язаннях (ст. 1192 ЦК України).

Цивільно-правовою санкцією і способом захисту водночас є й примусове виконання обов'язку в натурі (п. 5 ч. 2 ст. 16 ЦК України). У загальних рисах зв'язок цього правового засобу з фактом порушення зобов'язання, безпосереднім предметом якого є індивідуально визначена річ, встановлено у ч. 1 ст. 620 ЦК України: у разі невиконання боржником обов'язку передати кредиторowi у власність або у користування річ, визначену індивідуальними ознаками, кредитор має право витребувати цю річ у боржника та вимагати її передання відповідно до умов зобов'язання. Щодо грошових зобов'язань, то тут спонукання боржника до виконання в натурі зазвичай природно втілюється у позові про стягнення з боржника суми основного боргу (ч. 2 ст. 625 ЦК України). Поряд з цим, як і відшкодування збитків, виконання в натурі знаходить своє відображення і в нормах інституту позадоговірної відповідальності – відповідно до ст. 1192 ЦК України суд за заявою потерпілого може зобов'язати особу, яка завдала шкоди майну, відшкодувати її в натурі, тобто передати річ того самого роду і такої самої якості, пошкоджену річ тощо.

Разом з тим у договірних та деліктних зобов'язаннях виконання в натурі виконує принципово відмінні функції. Адже якщо у розрізі позадоговірної відповідальності не виникає сумнівів у компенсаційному характері відповідного заходу, то примусове виконання договірного обов'язку має суто забезпечувальне спрямування і, як правило, позбавлене компенсаційних властивостей. Тобто навіть один і той самий (за зовнішньою формою) спосіб захисту цивільних прав у різних правовідносинах може виконувати різні функції, або, точніше, мати певні функціональні обмеження чи пріоритети.

Такий стан речей є цілком закономірним з огляду на те, що у вищенаведеному зіставленні йдеться про виконання в натурі в контексті надто відмінних одне від одного типів правовідносин – регулятивних в одному випадку та охоронних – в іншому. При цьому саме останні мають на меті відновлення порушеного майнового стану потерпілого, через що й виконання суб'єктом позадоговірної відповідальності його обов'язку в натурі об'єктивно виконує виразну компенсаційну функцію. Іншими словами, оскільки деліктне зобов'язання як таке є формою реалізації позадоговірної відповідальності, то й виконання в натурі обов'язку з відшкодування завданої майнової шкоди в даному випадку також постає як форма реалізації цієї відповідальності. І навпаки, виконання в натурі договірного зобов'язання не можна вважати заходом цивільно-правової відповідальності, оскільки воно є лише виконанням належного у регулятивних відносинах, тобто відносинах, що виникли з правовірних дій.

На відміну від наведених прикладів з відшкодуванням збитків та виконанням у натурі деякі способи захисту цивільних прав у принципі не можуть розглядатися як цивільно-правові санкції. Так, визнання права (п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК України) здатне придатися учаснику цивільних відносин навіть безвідносно до будь-яких дій третіх осіб – скажімо, з огляду на втрату документа, що засвідчує право власності (ст. 392 ЦК України).

Отже, не кожен спосіб цивільно-правового захисту виконує одночасно і забезпечувальну (запобіжну), і компенсаційну функцію. Такого роду подвійний вплив здійснюють винятково цивільно-правові санкції (точніше, окремі з них – насамперед заходи цивільно-правової відповідальності), застосування котрих завжди є реакцією потерпілої особи на порушення її суб'єктивного права. Зазначене пояснюється хоча б тією обставиною, що потреба у відновленні майнового стану чи компенсації немайнових втрат учасника цивільних відносин виникає лише у зв'язку з заподіянням особі матеріальної чи моральної шкоди внаслідок фактичного вчинення цивільного правопорушення.

Втім як не всі способи цивільно-правового захисту є санкціями, так і не всі цивільно-правові санкції призначені здійснювати компенсаційну функцію. Наприклад, іноді порушення боржником свого договірного обов'язку носить такий характер, що кредитор хоча ще й не зазнає певних збитків,

але водночас виявляється зацікавленим у вжитті заходів, які б могли запобігти можливим матеріальним втратам чи, принаймні, були б здатні запобігти збільшенню їх обсягу. У зв'язку з цим він може бути наділений законом або договором правом вимагати зміни чи розірвання договору або відмовитися від нього в односторонньому порядку (ст. 651 ЦК України).

Про яку б цивільно-правову санкцію не йшлося, вона завжди поставатиме як певна форма вираження правових наслідків вчиненого правопорушення. Для боржника ці правові наслідки полягають або у виникненні нового чи додаткового (до раніше невиконаного) обов'язку, або у припиненні чи перетворенні його правового зв'язку з кредитором (потерпілим). Найчастіше (хоча й не завжди) санкції передбачають для зобов'язаної особи певні позбавлення, котрі втілюються або у такому собі перенесенні у майнову сферу боржника негативного результату вчиненого ним правопорушення (як це має місце під час відшкодування майнової та моральної шкоди), або через зміну всупереч чи незалежно від волевиявлення порушника його правового становища (серед іншого, у вигляді втрати обумовленого порушенням зобов'язанням права вимоги до кредитора).

Таким чином, цивільно-правові санкції можна поділити на дві групи: частина з них має виразно майновий характер, тоді як інші належать до заходів захисту організаційно-правового спрямування. До перших належать реституція, заходи відповідальності та примусове виконання обов'язку в натурі, а до других – численні заходи оперативного впливу (оперативні санкції), а також зумовлені порушенням зобов'язання розірвання договору та зміна його умов у юрисдикційному порядку.

Одночасно слід пам'ятати, що у дещо ширшому контексті до загального кола способів захисту цивільних прав крім санкцій належать також і різноманітні фактичні дії, що постають як превентивно-запобіжні заходи та заходи безпосередньої протидії протиправним посяганням на абсолютні цивільні права (ці останні пов'язані з можливістю здійснення фізичного впливу на самого правопорушника та / або належне йому майно). Звичайно, такого роду заходи мають чітко визначену сферу застосування – вони призначені для захисту винятково абсолютних цивільних прав і за своєю суттю є такими, що не можуть бути використані для захисту прав кредитора у зобов'язальних відносинах (наприклад, необхідна оборона як спосіб реалізації права на самозахист – ст. 19 і 1169 ЦК України).

І майнові, і організаційно-правові санкції об'єднує і надає можливість відмежувати від інших способів захисту цивільних прав наявність таких спільних рис. По-перше, підставою для застосування будь-якої санкції є порушення суб'єктивного цивільного права певної особи або – у прямо передбачених законом випадках – очевидна неминучість настання у майбутньому неможливості належного виконання боржником покладеного на нього обов'язку. Тому, приміром, відмова від договору, якщо вона є реалізацією наданого його учасникові права, але не зумовлена при цьому порушенням зобов'язання з боку іншої сторони, не є санкцією. Скажімо, згідно з ч. 2 ст. 1008 ЦК України довіритель або повірений мають право відмовитися від договору доручення у будь-який час. Тут, оскільки правомірність зазначеної дії не обумовлено жодними неправомірними діями іншого учасника цивільних відносин, то вона не може вважатися цивільно-правовою санкцією. По-друге, у тих випадках, коли реалізація будь-якої санкції не спирається на можливість застосування до правопорушника заходів державного примусу (під час невиконання ним свого обов'язку в добровільному порядку), її здійснення пов'язується з можливістю вчинення кредитором таких односторонніх дій, які в принципі не потребують втручання юрисдикційних органів.

На підставі викладеного можна дійти таких висновків.

1. Мета забезпечення реалізації права людини на доступ до ефективного засобу правового захисту зумовлює певну конвергенцію механізмів правового регулювання цивільних охоронних відносин, що виникають внаслідок порушення абсолютних і зобов'язальних регулятивних правовідносин. Внаслідок цього відшкодування моральної шкоди може супроводжувати порушення регулятивних зобов'язань, а відшкодування інфляційних втрат і сплата процентів за порушення грошового зобов'язання – забезпечувати належне виконання деліктного і кондикційного зобов'язання.

2. Цивільно-правові санкції залежно від їх спрямування на задоволення певних інтересів уповноваженої особи поділяються на дві групи негативних для правопорушника правових наслідків: одні з них мають суто майновий, тоді як інші – організаційно-правовий зміст.

3. Передбачені законодавцем способи захисту цивільних прав, цивільно-правові санкції та заходи цивільної відповідальності пов'язані одне з одним таким чином, що той чи інший правовий засіб, який належить до кожної наступної з трьох указаних груп, є водночас лише специфічним утіленням, різновидом правових засобів попередньої групи.

4. Підставою для застосування санкцій об'єктивного цивільного права є порушення суб'єктивного цивільного права чи законного інтересу певної особи або – у прямо передбачених законом випадках – очевидна неминучість настання у майбутньому неможливості належного виконання боржником покладеного на нього обов'язку.

5. Крім цивільно-правових санкцій, способи захисту цивільних прав та інтересів охоплюють різноманітні юридичні дії, спрямовані на забезпечення визначеності правового становища учасника

цивільних відносин, а також фактичні дії – як заходи превентивно-запобіжного змісту, так і заходи безпосередньої протидії протиправним посяганням на абсолютні цивільні права.

6. Охоронна функція об'єктивного цивільного права є природним виявом притаманного приватному праву принципу безпеки.

7. Ступінь реалізації компенсаційних та (або) превентивних властивостей охоронної функції цивільного права визначається насамперед змістом порушених регулятивних правовідносин, характером вчиненого правопорушення та його наслідків, а також призначенням застосованого способу захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Особливості захисту суб'єктивних цивільних прав: монографія / За ред. О. Д. Крупчана, В. В. Луця. К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. 400 с.; Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов: монография / под общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Х.: Право, 2014. 672 с.; Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. К.: Алерта, 2017. 494 с.

2. The Principles of European contract law. URL: <http://www.jus.uio.no/lm/eu.contract.principles.parts.1.to.3.2002/> (дата звернення: 21.11.2017).

3. Рішення Європейського суду з прав людини від 23.01.2014 у справі «East/West Alliance Limited» проти України». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_994 (дата звернення: 28.12.2017).

4. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 02.03.2016 у справі № 6-2491цс15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56309766> (дата звернення: 17.12.2017).

5. Загоруйко А. И. Обязательства по возмещению вреда, причиненного субъектами гражданского права. Х.: Консум, 1996. 112 с.

6. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). URL: http://ec.europa.eu/justice/contract/files/european-private-law_en.pdf (дата звернення: 17.12.2017).

7. Principles of European Tort Law. URL: <http://www.egtl.org> (дата звернення: 18.12.2017).

8. Шрам Х.-Й. Общее личное право и возмещение нематериального вреда в немецком праве. Личные неимущественные права: проблемы теории и практики: сб. статей и иных материалов / Под ред. Р. А. Стефанчука. К.: Юринком Интер, 2010. 1036 с.

Primak V. System of sanctions of objective civil law

The article deals with the actual issues of legal regulation of civil security relationships, stipulation of legal consequences of violations of subjective civil rights and interests in various civil legal relations, establishment of functional interrelationships between systems of remedy, sanctions of objective civil law and measure of civil liability.

Keywords: remedy, sanctions, civil liability, absolute civil relations, regulatory legal relations.